

L'ensenyament de la literatura gallega al Brasil. Aportacions per a un nou enfocament¹

NOA FERNÁNDEZ PAZO (noafernandezpazo@gmail.com)
Universidade de São Paulo

1. Galícia des d'ulls brasilers: situació dels estudis gallecs i imaginari

La tasca de projecció exterior duta a terme per la Secretaria de Política Lingüística de la Xunta da Galicia des dels anys 90, així com la tasca acadèmica i de divulgació de la cultura gallega per part d'alguns professors de les principals universitats brasileres, han donat com a fruit la presència dels estudis gallecs a la Universidade de São Paulo, la Universidade de Estado do Rio de Janeiro, la Universidade Federal Fluminense i a la Universidade Federal da Bahia.

Aquests programes no només han permès la divulgació de la llengua, la literatura i la cultura gallegues al Brasil, sinó que també han promogut tota una sèrie d'aportacions valuosíssimes en el camp de la investigació en lingüística i en estudis literaris gallecs. Com a resultat d'això hi ha diversos treballs finals de màster i tesis doctorals originades en aquestes i en altres universitats brasileres com ara la Universidade Estadual de Campinas, la Universidade Federal de Paraná o la Universidade Federal de Minas Gerais.

Per a entendre millor la repercussió i l'interès acadèmic d'aquests treballs, cal fer un cop d'ull als programes de les matèries impartides des dels centres brasilers d'estudis gallecs i als resultats dels treballs acadèmics. Si revisem els programes dels diversos centres gallecs de Brasil, notarem que tots ells parteixen d'un enfocament tradicional i que aborden la literatura des d'una perspectiva historicista.

Probablement aquesta perspectiva resulte més còmoda i adequada per a afrontar la difícil tasca de transmetre la història de la literatura a un auditori que gairebé no coneix la història, la literatura i la cultura gallegues o que, si hi tenen coneixements previs, els tenen des d'una definició confusa o parcial. En aquest sentit, i partint de la meua experiència durant dos anys com a docent de llengua i literatura gallegues a la Universitat de São Paulo, hem observat que molts identifiquen la llengua gallega amb un «portuguès arcaic» o «antic». Semblantment, la història apareix identificada parcialment amb la mitologia cèltica i amb l'època medieval justament quant a les manifestacions literàries. En darrer lloc, pel que fa a la cultura, trobem una amalgama entre mitologia vinculada a allò sobrenatural i místic, a la tradició oral i al folklore.

A partir d'una cerca superficial sobre la temàtica «literatura galega» en la Biblioteca Digital Brasileira de tesis doctorals i de treballs de màster dins de la base de dades del Capes², elaborat pel Ministeri d'Educació brasiler, pensem que és possible establir una jerarquia de preferències temàtiques de recerca sobre literatura gallega: el primer lloc,

¹ Aquest article ha estat traduït del gallec al català per Aina Monferrer-Palmer.

² Capes (Coordenação de Aperfeiçoamento de Pessoal de Nível Superior) és una fundació que depèn del Ministeri d'Educació del Brasil i que s'encarrega del foment de la recerca universitària i tecnològica al país.

l'ocuparia la literatura medieval gallega, el segon lloc, Rosalia de Castro entesa com a referent identitari gallec; i en tercer lloc, trobem Xosé Luís Mendez Ferrín, vinculat a la memòria històrica i a les llegendes medievals.

Si tenim en compte aquest escenari, és lògic plantejar-se si l'enfocament historicista és la millor metodologia per a l'ensenyament de la literatura gallega en els contextos no gallecs, o bé si un enfocament comparatiu entre els sistemes literaris gallec i brasiler no seria necessari per a reconstruir l'imaginari esbiaixat establert en els alumnes. La primera pregunta que se'ns acut és: com podríem comparar dues literatures tan distants i creades en contextos sociohistòrics tan diferents? La resposta que em va semblar més adequada fou la de col·locar el focus sobre el paper de la producció literària com a peça clau en el procés de construcció de la identitat nacional. Aquest canvi d'enfocament em va conduir obligatòriament a la modificació del nom de l'assignatura. Així, va passar d'anomenar-se «Lingua e Cultura Galegas III: Literatura» a ser «Literatura, Nación e Identidade: Introducción á Literatura Galega».

Aquestes alteracions, internes i externes, varen partir de dues premisses pedagògiques bàsiques: la primera fou la millora de transmissió dels continguts, tot procurant evitar la problemàtica d'ensenyar literatura en contextos distants i diferents. Calia entendre la metodologia com a forma d'aproximació a partir d'elements coneguts i recognoscibles; la segona fou l'intent de fer més atractiva la matèria per a l'alumnat potencial.

2. Un nou enfocament per a un nou imaginari

Es troba perfectament assumit en els estudis sobre la formació de les identitats nacionals que el s. XIX marca el punt d'inici en la construcció dels fonaments del coneixement històric dins d'un procés comú a Europa:

«Florezen [...] as historias nacionais, que se constitúen nun dos soportes do «Nation Building» en toda Europa, tanto no seo de estados nacionais progresivamente consolidados [...] como no seo de culturas que, carentes de estado propio, atoparon en filólogos e historiadores os seus grandes profetas ou, cando menos, «escultores» primeiros das súas identidades nacionais» (Villares, 2000: 389).

Tal com indica Carlos Velasco, aquest procés no és de sentit unidireccional ja que, en la mesura en què la història es desenvolupa com a saber nacional, el passat es nacionalitza (Velasco, 2011: 3).

Aquest mecanisme nacionalitzador de la història i de la memòria col·lectiva també s'activarà als països llatinoamericans i, per tant, també al Brasil dins d'un procés comú. Això es pot veure en l'article de Leyla Perrone, que explica que, a diferència del que va passar a les nacions europees, que ja posseïen un passat de diversos segles a partir del qual construir-se una identitat nacional, «na América Latina, não se tratava de dar uma forma a elementos preexistentes, mas de verdadeiramente inventar essa forma, destacando-se das antigas metrópoles» (Perrone, 2011: 190).

Les històries literàries són part d'aquest procés, atès que funcionen com a ferramenta de fixació dels imaginaris que es troben en procés de construcció. Així doncs, «No

s.XIX, as historias literarias cumpliron unha función decisiva na construción ideolóxica dunha literatura nacional que serviu aos sectores dominantes para fixar e asegurar as representacións necesarias da vixente unidade política nacional» (González-Stephan *apud.* Velasco, 2011: 3). Si observem la definició de *nació* d'Anderson, bàsicament com a una «comunidad política imaxinada» (*apud.* Velasco, 2011: 5), entendrem millor el paper principal de la història i de la literatura en la configuració d'un «substrato nacional» o «aglutinante identitario».

Pel que fa al gallec, tot i que no és possible fer una correlació nació-estat, també es va activat dins del discurs polític i del sistema literari o «protosistema»³ el procés de construcció d'una identitat nacional que, igual com en altres sistemes nacionals i culturals, va haver de buscar-ne i de reinventar-ne els elements de legitimació.

Segons Anne-Marie Thiesse, sembla que és possible establir una sèrie de constants en els processos de creació de la identitat nacional: «é necesaria unha historia que estableza a continuidade cos grandes antepasados, unha serie de heroes paradigmáticos das virtudes nacionais, unha lingua, monumentos culturals, un folclore, lugares emblemáticos, paisaxe típica e representacións oficials» (*apud.* Figueroa, 2011: 83).

Ara observarem com els dos primers elements, la història i la creació de mites com a ferramenta de construcció de la memòria col·lectiva, són utilitzats pels productors literaris gallecs i brasilers. Per tant, a partir d'aquest breu recorregut, podrem esbossar una proposta programàtica de comparació entre les dues literatures com a ferramenta pedagògica dins les aules de literatura gallega.

2.1. Romanticisme: el mite de l'origen

Els moviments per la independència als països llatinoamericans van derivar en una crisi d'identitat que es va materialitzar a través de la negació de la influència europea. En el cas del Brasil, aquest procés polític d'independència coincideix temporalment amb el moviment literari del Romanticisme, que va ser el marc d'activació, des de l'àmbit de les lletres, d'un moviment d'autoafirmació partint de la negació de «todo pasado que nos é outro» (Campos *apud.* Oliveira, 2015: 7).

Segons Antonio Cândido, a partir d'aquest moment es va començar a considerar l'activitat literària com a part «do esforço de construción do país libre» (Cândido, 2000: 26). El Romanticisme va suposar una ruptura des del punt de vista ideològic, ja que es va produir un moment de revalorització d'allò propi, de la *brasilidade*, tot promovent la presència d'elements descriptius locals com a tret diferencial i element valuós (Cândido, 2000: 28). D'aquesta manera, el mite de l'exotisme, que ja havia estat altament rendible durant la colonització torna ara i s'incorpora plenament en l'imaginari romàntic i en el nacional. En aquest procés de formació de la *brasilidade*, la creació del «mite fundacional» també fou una peça clau, tot seguint el mateix esquema utilitzat per les grans nacions occidentals (Oliveira, 2015: 4).

³ Considerem més adequat utilitzar el terme *protosistema*, de Torres Feijoo, en lloc de sistema, ja que durant el s. XIX en la literatura gallega es detectaven «tendències consistències», definides com a «prácticas tendentes á configuración dun novo sistema segregado do sistema a que está vinculado», é dicir, ao español no caso galego».

En aquest sentit, José de Alencar va ser un dels principals prosistes romàntics brasilers. Per mitjà de les seues novel·les, va col·locar l'indígena com a centre per a la formació del mite d'origen i el va vincular al passat brasiler més llunyà. Les novel·les *O guarani* (1870) i *Iracema* (1875) poden ser considerades com a «novel·les fundacionals» en el sentit d'haver constituït els primers passos per a la creació de l'«indigenisme literari». Segons Leyla Perrone, «os índios constituíam uma matéria romanesca e poética com múltiplas vantagens: eram aquela origem mítica necessária a toda nação; eram nossa parte original não europeia; já quase exterminado, prestavam-se a todas as fantasias» (Perrone, 2011: 192).

Hem vist, doncs, com els productors literaris del Romanticisme forniren la societat del nou Brasil d'un temari nacionalista i sentimental, adequat a les necessitats d'autovaloració nacional. D'aquesta manera, la malenconia, la nostàlgia o l'amor a la terra foren considerats com propis del brasiler, nacionals i sovint inseparables del patriotisme (Cândido, 2006: 90).

La literatura i la historiografia gallega també s'incorporaren al procés de creació d'identitats activat a l'Europa occidental el s. XIX, tot i que en un procés un poc més tardà i amb patrons una mica diferents als de la resta de nacions europees. Tal com apunta Ramón Villares, l'orientació predominant de la historiografia espanyola va fixar Castella en els ciments de la formació de la nació espanyola, fet que va provocar l'aparició de punts de vista crítics i la creació d'històries alternatives basades en característiques diferencials (Villares, 2000: 391-932).

La literatura gallega, excepte els gèneres tradicionals predominantment orals, havia viscut un llarg període de silenci que només es va quebrar en la segona meitat del s. XIX gràcies a una «primera generació galleguista», que va prendre consciència de la situació socioeconòmica del país (Izquierdo, 2000: 139). Aquesta generació, iniciadora d'un projecte de defensa del caràcter diferenciador galleg, així com d'una reivindicació econòmica de descentralització, va donar pas en l'àmbit cultural al moviment del *Rexurdimento literario*, que funcionaria com a ferramenta de transmissió del nou projecte. Entre tota la producció cultural, històrica i política d'aquest moviment, hi destaca una concepció particular de la història gallega basada en els orígens diferencials:

Aún contando el pueblo gallego entre sus señas de identidad con una tan clara e indiscutible como el idioma, su ascendencia celta fue también explotada en el pasado siglo como elemento definidor que, con Portugal, apartaba a Galicia del resto de las naciones peninsulares para aproximarla a Bretaña, Irlanda, Gales, Cornuailles y Escocia. De este modo el país, a pesar de estar lingüísticamente inserto en la Romania, se ponía bajo la sugestiva bandera del panceltismo enarbolada desde comienzos del XIX por los bretones [...]. (Vázquez, 1980: 789-790).

Manuel Murguía va ser el principal articulador de l'origen celta del passat històric galleg, amb les característiques nacionals gallegues diferencials com a idea central dels seus treballs. En l'article publicat en *La Región Gallega* el 1886 i titulat «Qué es nación», explicava així el que ell entenia en aquest sentit: «comunidad natural de hombres unidos en una vida común por la morada, el origen, las costumbres, el lenguaje y que tienen conciencia de esta comunidad» (Rabuñal, 1999: 68).

Fortament influent per la bibliografia històrica francesa i pels estudis de llengües i civilitzacions antigues celtes i romanes, va buscar un relat històric de base científica que imitava allò que s'estava elaborant en altres nacions d'Europa. Tal com indica Vicente Risco en el seu estudi sobre la producció intel·lectual de Murguía, els seus esforços historiogràfics van consistir en una demostració ètnica, geogràfica, idiomàtica i històric del caràcter de Galícia com a nacionalitat diferenciada.

Com a suport principal d'aquesta tasca, va modificar-ne la periodització històrica, tot establint els celtas com a origen, com els primers moradors i, per tant, com a base racial gallega. L'ascendència celta, segons Risco, influeix també en la base lingüística gallega neolatina, per exemple, en la importància que degué tindre el «dialecte cèltic» (Risco, 1976: 41) en la transformació del llatí cap a la llengua romanç que posteriorment derivaria en el galleg:

La verdadera lengua, gallega o portuguesa –para el caso es igual– la lengua que no es propia, hija del celta, modificada por el latín, sobre todo el eclesiástico, enriquecida por el habla y sentimientos suevos, y ajena a toda influencia árabe, es la corriente en Galicia y gran parte de Portugal, la misma que hablaron Camoens y Sáa de Miranda [...] (Rabuñal, 1999: 85).

Aquests nous puntals en els que va ser fonamentada la consituació identitària gallega van tindre la seua vehiculació literària especialment a través de la poesia d'Eduardo Pondal. Segons indica Carballo Calero, la poesia de Pondal no pretenia ser arqueològica, semblantment a com tampoc ho pretenia la historiografia de Murguía, sinó que tenia un caràcter civil i patriòtic. Eren, en definitiva, una proposta de futur:

No pensamento de Pondal, a súa poesía de evocación céltica, a súa poesía bárdica, non constitui un fin en si mesma. [...] Se Pondal insiste tanto en nos ofrecer esceas dunha pasada existencia céltica de galicia, é para propagar o coñecimento dun pasado histórico que sirva de aopio a unha restauración do esprender antigo. (Carballo, 1976: 275).

Per mitjà de la seua producció poètica, l'autor se situa com el bard, la veu transmissora d'un passat heroic i de la memòria col·lectiva, una figura que, tanmateix, va construir d'una manera diferent a la dels bards escocesos, transfigurada amb les característiques de l'heroi romàntic: «O bardo é un home superior, a conciencia da raza. [...] Os bardos de Pondal son malencólicos [...] Non son comprendidos polo pobo que aman e cuio destino queren erguer [...] lembran ao Moisés de Vigny, ou ao poeta de Baudelaire» (Carballo Calero, 1976: 28).

Per a l'elaboració d'aquest discurs, va fer servir bona part de la producció poètica de Macpherson⁴, tot i que no tenia una tradició històrica gallega viva per a fer servir com en el cas del poeta escocés. Per això va crear herois com ara el personatge de Breogán, utilitzant la toponímia germànica, la qual considerava celta o, si més no, que pertanyia a la tradició gaèlica. Trobem un exemple d'aquesta intencionalitat de construcció i de transmissió d'una memòria històrica legendària en el discurs de crida a la consciència nacional, on es dirigeix directament al «fogar» i a la «nazón» de Breogán, del seu poema «Os Pinos», així com en el

⁴ «Poemas de Ossian», del poeta escocés James Macpherson, el qual els atribueix a un bard del segle III.

fet d'haver estat escollit com a base per a l'elaboració de l'himne nacional gallec, oficialitzat a l'Havana el 1906. L'autor segueix les pautes estilístiques del moviment romàntic; col·loca la naturalesa com a veu transmissora del discurs i així aconsegueix que el clamor dels pins faça la funció de «distanciament vaticinant», talment un bard, i que serveix de fil conductor entre el passat i el futur (Méndez Ferrín *apud*. Izquierdo, 2000: 194).

2.2. La transformació del mite: de llegedari a popular

La imatge romàntica que véiem anteriorment creada al Brasil, es va alterar a començaments del s. xx. El Romanticisme no havia considerat plenament el procés d'hibridació i la contribució d'altres cultures en la formació de la identitat nacional. Tanmateix, a durant el primer terç del s. xx es produeix un reconeixement de la realitat tropical brasilera, que fins aquell moment es considerava un signe d'inferioritat, i s'accepten les influències culturals estrangeres. El caràcter de puresa i d'essencialitat associat a l'indigenisme per part dels romàntics brasilers canviarà amb el canvi de segle. Aleshores es començarà a valorar una cultura marcada per contribucions racials diverses (Oliveira, 2015: 5-6), és a dir, que «as deficiências supostas ou reais foram interpretadas como superioridade» (Cândido, 2006: 127).

Coincidint amb el Centenari de la Independència del Brasil, el febrer de 1922 es produeix una trobada entre escriptors i intel·lectuals de São Paulo i de Rio de Janeiro que rep el nom de Semana da Arte Moderna de São Paulo. Aquest esdeveniment no només va significar una rebel·lió estètica i de ruptura amb el moviment literari anterior, sinó que també va ser el punt de partida d'un procés de mudança en la forma d'entendre i de construir la identitat nacional.

Li van donar valor a allò prosaic, al bon humor, i buscaven l'alliberament dels models acadèmics instal·lats entre 1820 i 1920, tot trencant amb el vocabulari, la sintaxi, els temes i fins i tot amb la manera de veure el món. Aquesta actitud es va associar amb el «nacionalisme pintoresc», que van alimentar d'etnografia i de folklore, tot trencant amb els patrons establerts pel nacionalisme anterior: «No índio, no mestiço, viram a força criadora do primitivo; no primitivo, a capacidade de inspirar a transformação da nosa sensibilidade». (Cândido, 1968: 11).

La producció prosística de Mario de Andrade, una de les figures més importants de la Semana da Arte Moderna, és potser la que millor mostra aquest gir en la concepció de l'element indígena com a fundacional del caràcter nacional brasiler. En *Macunaíma, o herói sem nenhum caráter* (1928); es produeix la desmitificació de la imatge nacional construïda pels romàntics. Es tria un protagonista procedent d'una tribu amazònica que funciona com un antiheroi que adopta característiques terrenals i populars, i que reconstrueix completament del concepte d'heroisme atribuït als primers indígenes.

Així doncs, Mario de Andrade ens presenta un heroi mandrós, mentider i egoista que no té res a veure amb els herois indígenes descrits per José de Alencar i que servien d'espill i de guia del caràcter nacional:

«No fundo do mato-virgem nasceu Macunaíma, herói de nossa gente. Era preto retinto e filho do medo da noite. [...] Já na meninice fez coisas de sarapantar. De primeiro: passou

mais de seis anos não falando. Si o incitavam a falar exclamava: If — Ai! que preguiça!... e não dizia mais nada. [...] Vivía deitado mas si punha os olhos em dinheiro, Macunafma dandava pra ganhar vintém» (Andrade, 1993: 9).

Si parem esment a les dues circumstàncies extratextuals, d'una banda, hi ha el que Mario de Andrade li va transmetre a Drummond de Andrade epistolament i pel que fa a la novel·la que ens ocupa: «índio legítimo que me filiou aos indianistas de nossa literatura e andou fazendo o diabo por esses Brasis à procura dua muiraquitã perdida», i d'altra banda, la dedicatòria que consta en el manuscrit de la «versió definitiva» de *Macunaima*: «A Paulo Prado/José de Alencar pai de vivo que brilha no vasto campo do céu» (Carvalho, 2012: 114). Per tant, hi queda clar el caràcter intencional i de ruptura amb els models anteriors a aquesta «reconfiguració» de què parlem.

En el context galleg, durant la primera dècada del s. XX, va implicar el naixement d'una iniciativa políticocultural, hereva parcial del Rexurdimento, de continuació en la construcció de la identitat gallega. La Irmandades da Fala i el posterior Grupo Nós, que representaren la superació de les propostes galleguistes en relació amb una postura nacionalista, desenvoluparen un programa cultural d'aprofundiment en els senyals d'identitat nacional. Iniciaren un projecte de renovació dels gèneres literaris amb el foent de la producció narrativa, assagística i teatral i de les temàtiques de denúncia dels problemes socials d'aquell moment, així com posant el focus en l'element tradicional i popular, així com la naturalesa del paisatge, que funcionarà com a marca de singularitat.

En el transcurs d'aquest canvi, el mite de l'origen celta segueix com a element central d'alguns autors, però ja per camins una mica diferents. En aquest sentit, Ramón Cabanillas obri el camí de la llegenda artúrica, procedent de la tradició medieval francesa, la qual fusiona amb els motius celtes i ossiànics de Pondal en el poema narratiu titulat *Na noite estrelecida* (1926). Es tracta de la recreació del mite artúric a partir d'una identificació amb Galícia, no només com a mite o font d'origen, sinó també com a recurs de la cultura popular; una estratègia que va tenir continuïtat més endavant en publicacions de Otero Pedrayo, «Terra de Arthur e Amadis», o en Vicente Risco, que publicava «A lenda do Graal» en la revista *Nós* el 1935 (Lama López, 2001: 154).

Una mica més tard, en la dècada dels cinquanta, i en el context de postguerra, el narrador, poeta i dramaturg Álvaro Cunqueiro reelabora en la seua narrativa alguns dels elements pertanyents al cicle artúric, així com la funció discursiva que se li havia atribuït des de la primera proposta de Cabanillas.

La narrativa cunqueiriana, segons González-Millán, és pionera en la modalitat discursiva subversiva que serà característica de la narrativa gallega moderna (*apud.* Lama López, 2001: 260). Així doncs, trobem en la seua obra una nova configuració de les llegendes mitològiques celtes, així com de les clàssiques i de les orientals que, sense perdre la seua essència primària o d'origen, s'insereixen dins de l'espai sociocultural galleg. Aquest desplaçament s'elabora a través de l'atemporalitat que aporta el joc entre realitat i ficció, tot transgredint el context amb l'objectiu de reelaborar el discurs sobre els herois tradicionalment mitificats en la literatura, als quals se'ls afig un caràcter popular i humanitzat.

Aquest nou discurs de Cunqueiro és sovint vehiculat també a partir del recurs de la ironia, que funciona com a filtre humanitzador, desmitificador i galleguitzador i que, en

alguns casos, no s'han percebut amb prou claredat segons apunta el mateix autor en un text extret de l'especial de les Letras Galegas de l'any 1980 publicat en el número 16 de la revista *A Nosa Terra*:

«Unha das cousas que non entenden quizais os que escriben sobre min [...] son os rasgos meus de humor, parécelles que é que eu creo situacións de absurdo [...] estou dentro dunha tradición popular, dun país que contou, que lle gusta contar e escoitar...» (Morám Fraga, 1990: 51).

Merlín e familia (1955), obra amb la qual inicia la seua trajectòria narrativa, pot ser un dels millors exemples d'aquesta particular combinació entre les llegendes heroiques de la Bretanya francesa i el món popular gallec, característica de l'autor de Mondoñedo com hem vist suara. Aquesta novel·la ens situa davant d'un Merlí que arriba a terres gallegues a causa d'assumpes tan terrenals com fer-se càrrec d'unes propietats heretades i passar-hi els darrers anys de vellesa. El mag viatja amb la reina Ginebra, fugida de Camelot després que descobriren la seua traïció al rei Artús amb Lancelot, que s'establirà a la Selva de Esmelle, bosc situat a les terres de Miranda, província de Lugo.

La situació geogràfica dels herois artúrics és tan sols el punt de partida del joc de ruptura del discurs tradicional, ja que ens trobarem davant d'un Merlí, «asegún se sabe polas historias, fillo de solteira e de nación allea», amb els poders limitats i que ja no encerta amb els seus remeis sense haver de consultar constantment els seus llibres, i davant una Ginebra que ja no és la dona més bella del regne, sinó que és presentada com una dona vella, desmillorada per l'edat i que necessita visitar les aigües termals per tal de pal·liar els seus problemes de salut.

Podríem tindre la temptació d'entendre aquestes caracteritzacions com un intent de ridiculització i de desapropiació del caràcter mític dels personatges, però cal tenir en compte que la narració no té un objectiu immediat sinó, ben al contrari, universalitzant. Es tracta d'un intent d'humanització d'aquestes figures mítiques, tot confrontant les diverses versions d'un mateix passat i relativitzant d'aquesta manera la memòria històrica transmesa pel discurs socialment hegemònic (Lama López, 2001: 260).

3. Consideracions finals

Comptat i debatut, en aquest article hem presentat una primera proposta de tractament de la història de la literatura gallega per a l'ensenyament en contextos no gallegos, concretament en el context brasiler, que entenem que pot ser adaptada a l'estudi comparatiu amb altres sistemes literaris. En tot cas, cal deixar clar que es tracta d'un mètode d'ensenyament i d'anàlisi posat en pràctica durant els Cursos d'Extensió Universitària de literatura gallega a la Universidade de São Paulo entre l'any 2014 i el 2016 i que, segons l'avaluació feta per l'alumnat, va resultar particularment interessant i efectiu en termes pedagògics.

Per a aquesta proposta, partim de la base que els processos de construcció nacional, iniciats al s. XIX, s'activen a partir de procediments semblants, independentment de la unitat geopolítica en la qual pensem, i dins de la qual, el sistema literari funciona com a pilar bàsic de la representació i la transmissió d'idees i repertoris. En aquest sentit, hem escollit

la creació del mite fundacional, tot comparant-ne les representacions històriques en el sistema literari gallec i en el brasiler, ja que entenem que és un dels repertoris distintius i de fixació més ràpida i efectiva dins de l'imaginari nacional, que arriba a marcar profundament l'autoimatge col·lectiva, així com la projectada cap a l'exterior. Per mitjà dels exemples tractats, hem vist com en els sistemes literaris gallec i brasiler, tant allò celta com allò indígena es configuren com a eixos d'origen nacional i, per tant, com a elements sobre els quals construir la memòria històrica col·lectiva, i aporta alhora les característiques essencials d'allò que ha de ser concebut com a gallec o brasiler.

Més enllà d'aquest caràcter de construcció identitària nacional, hem observat com durant el s. xx es produeix un gir en les projeccions i representacions de la imatge de l'indígena i del celta, que passen a ser reconstruïdes tot despullant-les del caràcter heroic i vinculat-les ara a l'element popular per mitjà d'un procés d'humanització que pretén desmitificar-les.

Aquest recurs literari no funciona aïlladament, sinó que ha d'anar acompanyat d'un canvi en les característiques enteses com a nacionals, ja que d'alguna manera el caràcter heroic i mític de l'origen de la nació deixarà de posseir la funcionalitat que tenia, atès que a partir d'ara compartirà espai amb l'element popular, el qual s'incorpora com a marca legítima de representació col·lectiva.

El fet d'haver-nos centrat només en la funció del mite d'origen com a ferramenta de construcció identitària dins del sistema literari gallec i brasiler, no vol dir que no considerem els altres elements apuntats per Anne-Marie Thiesse (llengua, monuments culturals, folklore, llocs emblemàtics o paisatges típics) efectius per a una comparació entre els dos casos analitzats, sinó que per motius d'espai disponible en aquest article i amb l'objectiu que l'argumentació fóra tan aclaridora com era possible, em descartat parlar-ne aquí i ho farem en futures investigacions.

Al capdavant, no preteníem presentar en aquestes pàgines una metodologia ben acabada, com es pot observar, sinó simplement obrir una possibilitat de treball dins les aules de gallec en el context brasiler, així com presentar una recerca acadèmica que ha estat poc tractada però que és ben necessària per a comprendre les raons contextuais de les històries de la literatura, en aquest cas de la gallega, i no només dels fets entesos des d'un punt de vista historicista.

BIBLIOGRAFIA

- ANDRADE, M. de (1993): *Macunaíma o herói sem nenhum caráter*, Belo horizonte, Vila Rica.
- CÂNDIDO, A. (1968): *Presença da Literatura Brasileira*, Vol. III, *O Modernismo*, 3a ed., São Paulo, Difusão Européia do Livro.
- (2000) [1975]: *Formação da literatura brasileira (Momentos decisivos)*, Vol. I, Belo Horizonte, Editora Itatiaia.
- (2006): *Literatura e Sociedade*, 9a ed., Rio de Janeiro, Ouro sobre Azul.
- CARBALLO, R. (1975): *Historia da Literatura Galega contemporânea*, 2a ed., Vigo, Galaxia.
- CARVALHO, F.A. de (2012): «A feição nativista/indianista de Mário de Andrade». *O Eixo e a Roda*, 21, 107-125.
- FIGUEROA, A. (2011): *Nación, Literatura, Identidade: Comunicación literaria e campos sociais en Galicia*, Vigo, Xerais.

- FIORIN, J.L. (2009): «A construção da identidade nacional brasileira», *Bakhtiniana*, vol. 1, núm. 1, São Paulo, 115-126.
- IZQUIERDO, R. (2000): *Lectura de nós. Introducción á literatura galega*, Vigo, Xerais.
- LAMA, M.J. (2001): *O celtismo e a materia de Bretaña na literatura galega: Cara á construción dun contradiscurso histórico ficcional na obra de Xosé Luís Méndez Ferrín*, Barcelona, Universitat de Barcelona (Tesi Doctoral).
- MORÁM, C.C. (1990): *O mundo narrativo de Álvaro Cunqueiro*, la Corunya, Associação Galega da Língua.
- OLIVEIRA, R.C. i S. FERREIRA (2015): «Literatura e Identidade Nacional: Desafios do Romantismo e Modernismo Brasileiros», *Revista Eletrônica: Fundação Educacional Sao José*, 9.
- PERRONE-MOISÉS, L. (2011): «Paradoxos do nacionalismo literario na América Latina», dins CUNHA, C.M.F. (ed.), *Escrever a nação: literatura e nacionalidade (uma antologia)*, Guimarães, Opera Omnia, 183-202.
- RABUÑAL, H. (1999): *Manuel Murguía*, Santiago de Compostel·la, Laiovento.
- RISCO, V. (1976): *Manuel Murguía*, Arquivos do SEG 1933, Vigo, Galaxia.
- TORRES-FEIJOO, E. (2004): «Contributos sobre o objecto de estudo e metodologia sistémica. Sistemas literários e literaturas nacionais» dins TARRÍO, A. i A. ABUÍN (eds.), *Bases metodolóxicas para unha historia comparada das literaturas da Península Ibérica*, Santiago de Compostel·la, Universidade de Santiago de Compostela, 419-440.
- VELASCO, C. (2011): «Memória histórica, identidade nacional e discurso literário na Galiza» dins REBELO, H. (coord.) (2008): *Lusofonia Tempo de Reciprocidades: actas/ IX Congresso da Associação Internacional de Lusitanistas*, vol.II, 175-186.
- VILLARES, R. (2000): «A formación de Murguía como historiador», *Grial*, 147, 385-399.

BIONOTA

Noa Fernández Pazo

Llicenciada en Filologia Gallega (2009), graduada en Llengües i Literatures Modernes, amb especialitat en estudis lusòfons (2013) per la Universitat de Santiago de Compostel·la, on ha realitzat també el Màster de Professorat de Secundària (2010). Entre l'any 2014 i el 2016 ha exercit com a lectora de llengua, cultura i literatura gallega a la Universidade de São Paulo. Ha estat traductora del gallec al portuguès per a l'editorial Galaxia. Ha participat en cursos d'ensenyament de gallec en diferents universitats del Brasil i en congressos internacionals sobre llengües minoritzades i sobre llengua, literatura i cultura gallegues.